

12. Савченко И. А. Психологические основания профессионального самоопределения старших школьников : дисс. ... кандидата псих. наук : 19. 00. 13 / Игорь Анатольевич Савченко. – М., 2003. – 122 с.
13. Сапожникова Л. С. Самооценка и притязания подростков / Л. С. Сапожникова // Психологические особенности самосознания подростка / под ред. М. И. Боришевского. – К. : Вища школа, 1980. – С. 38 – 58.
14. Сафин В. Ф. Психология самоопределения личности : учебное пособие к спецкурсу / Вадим Фатхиевич Сафин. – Свердловск : Свердл. пед. ин-т, 1986. – 142 с.
15. Скотна Н. В. Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії / Надія Володимирівна Скотна. – Л. : Українські технології, 2005. – 384 с.
16. Титаренко Т. М. Життєві домагання як соціально-психологічний механізм самоздійснення особистості / Тамара Михайлівна Титаренко // Життєві домагання особистості : монографія / за ред. Т. М. Титаренко. – К. : Педагогічна думка, 2007. – С. 9 – 32.
17. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / Ирина Ивановна Чеснокова. – М. : Наука, 1977. – 144 с.
18. Чудновский В. Э. Нравственная устойчивость личности: психологическое исследование / В. Э. Чудновский. – М. : Педагогика, 1984. – 208 с.
19. Чудновський В. Э. Проблема становления смысложизненных ориентаций / В. Э. Чудновский // Психологический журнал. – 2004. – Т. 25. – № 6. – С. 5 – 11.

УДК 159.9

Ірина ГРИНИК

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Стаття присвячена проблемі формування етнічної толерантності у студентів. Показано концептуальну модель етнічно толерантної особистості у сукупності таких компонентів: когнітивного, афективного й конативного. Результати емпіричного вивчення індексу етнічної толерантності та усіх компонентів моделі свідчать про переважання студентів із середнім та низьким рівнем розвитку етнічної толерантності.

Ключові слова: *етнічна самовизначеність, авторитарна особистість, толерантність, етнічна толерантність, самоактуалізація, теорія особистості.*

The article is devoted to the problem of students' ethnic tolerance formation. A conceptual model of ethnically tolerant personality in complex of the following components: cognitive, affective and connative is displayed. The results of the empirical study of the index of ethnic tolerance as well as all the components of the model testify the prevalence of the students with medium and low level of ethnic tolerance.

Keywords: *ethnic self-determination, authoritarian personality, tolerance, ethnic tolerance, self-actualization, the theory of personality.*

Процес інтеграції України неминує супроводжується труднощами у взаємодії громадян, що є носіями інших національно-культурних просторів. Окрім цього, вони підсилюються існуванням неподоланих соціально-психологічних стереотипів періоду тоталітаризму у масовій свідомості значної частини населення пострадянського простору, що відображається у проявах нетолерантності до громадян, які розмовляють іншою мовою, мають інші релігійні погляди чи інші суспільно демократичні цінності.

Особливо чутливою до проблеми етнічної толерантності є студентська молодь. Зокрема, європейська інтеграція в галузі освіти внаслідок розширення міжнародних контактів та підписання міждержавних угод в галузі освіти поступово приводить до збільшення іноземних студентів, які навчаються у вітчизняних вишах. Це, зі свого боку, актуалізує питання толерантності серед студентської молоді стосовно представників інших етнічних груп. Щобільше, від студентів – майбутніх юристів, журналістів, філологів, психологів, педагогів та ін. – переважно і залежать перспективи розв'язання питання протидії ксенофобії, запобігання тероризму, проявів екстремістської поведінки серед громадян. Отже, важливого значення набуває не лише доосмислення, операціоналізація поняття етнічної толерантності у категоріальному полі психології, а й вироблення необхідних психолого-педагогічних технологій для її формування у студентів.

Мета статті полягає в установленні особливостей етнічної толерантності у студентів шляхом виокремлення її основних компонентів.

У загальній психології під толерантністю розуміється будь-яка відсутність чи послаблене реагування на який-небудь несприятливий чинник у результаті зниження до нього чутливості до його певних дій.

Багатоаспектність поняття толерантності представлена у таких її психологічних визначеннях, як компроміс, який, зі свого боку, породжується зіткненням моральної сфери, свідомості та поведінки людини. Толерантність як компроміс, що пронизує свідомість людини, розглядається у працях Т. М. Шихардіної. При цьому вчена наголошує на важливості особистісного вибору людини у виявленні толерантності, адже наявна система цінностей ще не гарантує людині толерантного волевиявлення [12].

На думку Т. Адорно та його колег, основними ознаками авторитарної особистості є: консерватизм (надзвичайна схильність до цінностей середнього класу); підкорення авторитетам (потреба у сильному лідері, некритичне та сліпе намагання підкорятися авторитетам: батькам, старшим, вождям, державній владі); авторитарна агресія (схильність до осудження, відторгнення та покарання людей, які не поважають традиційні цінності, необхідність знайти зовнішній об'єкт для розрядки подавлених агресивних імпульсів у «Ми-групі»); антиінтрацепція (страх прояву

власних справжніх почуттів та втрати самоконтролю, неприязнь до різного роду суб'єктивного творчого начала, знецінення людини та надання великого значення об'єктивній дійсності, реальності); упередженість, забобонність, стереотипність (віра у містичне призначення долі, перенесення відповідальності на зовнішні сили); комплекс влади (схильність поділяти конвенційні цінності, мислити в категоріях сильний – слабкий, керівник – підлеглий; ідентифікація себе з образами, які втілюють владу; перебільшення значущості твердості характеру та сили); деструктивність та цинізм (природна оцінка ворожості щодо «чужих»); проєктивність (схильність, переконаність у тому, що світ жорстокий, небезпечний; проєкція несвідомих, інстинктивних імпульсів на зовнішній світ); перебільшена заклопотаність сексуальним життям (своїм та чужим, надмірне зацікавлення сексуальними «випадками», подіями) [1, 121].

Е. Фром розвинув концепцію Т. Адорно про авторитарну особистість. Він намагався пояснити виникнення нацистського руху у Німеччині через переважання людей із властивостями характеру авторитарної особистості. На думку Е. Фрома, людям такого психічного складу властиві протилежні види ставлення до керівництва і підлеглих. Відповідно до тих, хто є вищим за статусом, авторитарна особистість виражає ставлення прислужування, а до тих, хто є нижчим – ставлення у формі зверхньої поведінки [10].

Розгляд толерантності у контексті життєздійснення цілісної особистості відображено у дослідженнях Г. Олпорта [7]. Для цього вчений оперує не мотиваційно-потребнісною сферою як Е. Фром, а рисами особистості. На основі рис особистості він поділяє людей на толерантних і інтолерантних, при цьому зазначаючи, що чіткої лінії для такого розмежування не може бути. Адже залежно від контексту, кожна людина у своєму житті може поводитися як толерантно, так і навпаки нетолерантно [7]. Водночас звичне переважання однієї поведінки над іншою може перетворитися на стійку рису особистості.

Толерантність у контексті всебічного розвитку особистості розглядається у теорії самоактуалізації А. Маслоу [6]. Важливою характеристикою, що зумовлює толерантність самоактуалізованих людей, є сприйняття себе такими, якими вони є. Їм не властива надлишкова самокритика, вони не страждають надмірним почуттям провини та страху. Відповідне толерантне ставлення самоактуалізовані люди виявляють і до інших: не повчають, не контролюють, не критикують.

Основна ідея теорії особистості Е. Еріксона полягає у тому, що людина розвивається у певному суспільстві через соціальні інститути [3]. Особливі культурні моделі дитячого виховання впливають на способи, якими людина розв'язує конфлікти в майбутньому. Розвиток людини

визначається через суспільство, тому її називають психосоціальною. За Е. Еріксоном, здорова особистість може сформуватися за умови проходження восьми стадій розвитку Еґо, у яких позитивні сили переборюють негативні, наприклад, довіра недовіру тощо).

Результати теоретичного аналізу поняття толерантності у різних галузях психологічного знання дали змогу визначити основні напрями його дослідження: по-перше, як стійкої риси особистості, що тісно взаємопов'язана з іншими особистісними станами і властивостями; по-друге, як важливого чинника особистісного розвитку людини; по-третє, як важливої передумови ефективної інтерперсональної взаємодії та успішного функціонування особистості у групі.

Л. Г. Почебут визначила п'ять рівнів етнічної толерантності: високий позитивний, середній позитивний, нормальний, середній негативний, високий негативний [8]. Нормальна етнічна толерантність визначається у межах етнічної ідентичності, тобто повного прийняття представників іншої національності. Етнічна толерантність детермінується освітою, тобто, особи, які отримали гуманітарну освіту, проявляють вищий рівень етнічної толерантності, порівняно, наприклад, з представниками військових професій. Останнім, на думку вченої, притаманний негативний рівень етнічної толерантності.

Отже, етнічно толерантна особистість – це сукупність пізнавальних, емоційних і мотиваційних властивостей, що формується і розвивається у сприятливому соціальному середовищі і забезпечує толерантне ставлення, толерантну міжособистісну і комунікативну взаємодію з представниками інших етнічних груп.

У дослідженні брали участь 65 студентів (серед них 15 хлопців та 50 дівчат) соціально-гуманітарного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. У нашій роботі ми використали такі психодіагностичні методики, як: анкета «Етнічно толерантна особистість» (автор О. Кихтюк); опитувальник «Індекс толерантності» (Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова, Л. А. Шайгерова).

Використання у дослідженні анкети супроводжувалося порівнянням отриманих результатів опитування із результатами, отриманими у ході діагностики стандартизованою методикою. Анкетування проводилося двічі з інтервалом у два місяці, після чого результати першого і другого анкетування оброблялися процедурою кореляційного аналізу із визначенням коефіцієнта Пірсона. Аналіз результатів свідчить про наявність високого кореляційного зв'язку ($r=0,481$, $p<0,01$), що вказує про високу ретестову надійність анкети.

У результаті кількісної і якісної обробки даних було виділено три типи досліджуваних із високим, середнім і низьким рівнями сформо-

ваності когнітивного, афективного й конативного компонентів етнічно толерантної особистості.

Як зазначалося, одна з основних функцій моделей, що відображають провідні характеристики ідеального модельованого об'єкта, полягає у розширенні можливостей для його емпіричного вивчення. У нашому дослідженні такою моделлю слугувала модель етнічно толерантної особистості, яка виокремила основні напрями її дослідження: вивчення когнітивного, афективного й конативного компонентів.

Відповідно до теоретичної моделі етнічно толерантної особистості, було використано анкету «Етнічно толерантна особистість» (автор О. В. Кихтюк). Як бачимо з діаграми, найбільша розбіжність існує у показниках когнітивного компонента, відповідно 12,00 та 7,95, а також у показниках етнічно толерантної особистості загалом, відповідно 30,00 та 23,62. Незначні відмінності спостерігаються у показниках конативного компонента, відповідно 9,00 та 8,17, а також афективного компонента, відповідно 9,00 та 7,56. Найменш сформованим у студентів є когнітивний компонент, який представлений знаннями й уявленнями про психічний склад різних етнічних груп і націй (психічний склад), національний характер, етнічні стереотипи та етнічні конфлікти у світі.

Переважає більшість досліджуваних зазначала, що вони мають не знання, а уявлення про це. Як зазначалося, останні характеризуються дифузною природою, а також мають швидше суб'єктивний, ніж об'єктивний характер. Важливого значення набуває інформування студентів про головні конструкції існування етнічних груп і націй.

Для визначення доцільності виокремлення когнітивного, афективного й конативного компонентів в етнічно толерантній особистості, було здійснено кореляційний аналіз показників сформованості кожного компонента і етнічно толерантної особистості загалом з показниками етнічної толерантності за методикою Г. Солдатової. Результати кореляційного аналізу відображено у таблиці 1.

Показники кореляційного аналізу етнічної толерантності і сформованості етнічно толерантної особистості

Компоненти етнічно толерантної особистості	Коефіцієнт кореляції (г-Пірсона)
Когнітивний	0,304*
Афективний	0,322*
Конативний	0,210*
Етнічно толерантна особистість загалом	0,304*

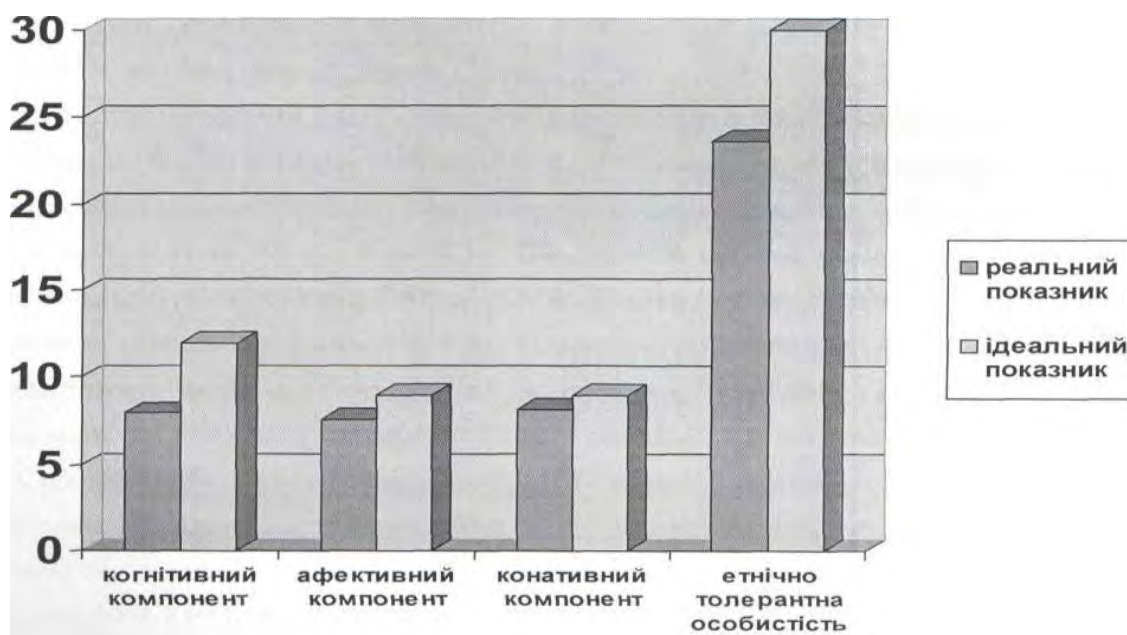

Рис. 1. Показники сформованості етнічно толерантної особистості

Кожен із виділених компонентів пов'язаний із етнічно толерантною особистістю загалом. Так, показники сформованості етнічно толерантної особистості мають значущі кореляційні зв'язки з когнітивним компонентом ($r = 0,304$, $p < 0,05$), з афективним компонентом ($r = 0,322$, $p < 0,05$), з конативним компонентом ($r = 0,210$, $p < 0,01$). Отже, аналіз результатів дослідження етнічно толерантної особистості свідчить про доцільність виокремлення у ній трьох взаємопов'язаних компонентів — когнітивного, афективного й конативного. Відповідно до усередненого показника сформованості кожного компонента (M) та показника стандартного відхилення (σ), було виділено три групи досліджуваних: із низьким, середнім та високим рівнями сформованості кожного компонента й етнічно толерантної особистості загалом. До групи з низьким рівнем сформованості кожного компонента увійшли досліджувані з показниками $M - \sigma$; до групи з високим рівнем $M + \sigma$. Решта досліджуваних увійшли до групи із середнім рівнем сформованості кожного компонента етнічно толерантної особистості.

Концептуальна модель етнічно толерантної особистості містить такі змістові компоненти: когнітивний, афективний й конативний. Когнітивний компонент представлений знаннями, уявленнями про психічний склад етносу, національний характер, етнічні стереотипи та етнічні конфлікти у світі. Афективний компонент представлений практичними, комунікативними, глоричними та альтруїстичними емоціями.

Конативний компонент охоплює міжетнічні інтереси особистості та її міжетнічну спрямованість.

Результати діагностики різних компонентів етнічно толерантної особистості та виділення трьох груп досліджуваних відповідно з низьким, середнім і високим рівнями свідчить про те, що найбільша питома вага досліджуваних із низьким рівнем припадає на сформованість когнітивного й афективного компонентів (відповідно 17,5 % та 19,1 %), водночас найбільша питома вага досліджуваних із середнім рівнем стосується сформованості (38,1 %) конативного компонента. Загалом наявність студентів із низьким рівнем когнітивного, афективного й конативного компонентів (відповідно 17,5 %; 19,1 %; 8,0 %) свідчить про необхідність створення відповідних психолого-педагогічних умов та програми, спрямованої на формування етнічної толерантності у сучасних студентів.

Результати вивчення етнічної толерантності у студентів дає змогу зіставити рівень її сформованості із рівнями розвитку когнітивного, афективного й конативного компонентів етнічно толерантної особистості. Переважна більшість студентів (71,43 %) володіють середнім рівнем етнічної толерантності, водночас приблизно 16 % студентів мають низький рівень, що свідчить про доцільність впровадження соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на формування етнічної толерантності студентської молоді.

Перспективним вбачаємо подальше дослідження толерантності як важливої особистісної властивості, що визначає ефективність інтерперсональної взаємодії особистості загалом.

Література

1. Адорно Т. Исследование авторитарной личности. – М. : Серебряные нити, 2001. – 416 с.
2. Бичко О. В. Профілі української ідентичності. Соціально-психологічний аналіз : монографія. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 281 с.
3. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М. : Флинта, 2006. – 352 с.
4. Кихтюк О. В. Етнічна толерантність як складова актуального етнопсихологічного статусу особистості // збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, В. Д. Потапової. – Т. XV, част. 1. – К., 2008. – С. 334 – 339.
5. Леонтьев Д. А. К операционализации понятия «толерантность» // Вопросы психологии. – 2009. – № 5. – С. 3 – 16.
6. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
7. Олпорт Г. Личность в психологии. – М. : КСП + СПб. : Ювента, 1999. – 345 с.

8. Почебут Л. Г. Организационная социальная психология : учебное пособие / Почебут Л. Г., Чикер В. А. – СПб. : Изд-во «Речь», 2002. – 298 с.
9. Социальная психология / под ред. С. Московичи. – СПб. : Питер, 2007. – 592 с.
10. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – М. : ООО «Издательство АСТ – ЛТД», 1998. – 672 с.
11. Фромм Э. Искусство любить. – СПб. : Азбука-классика, 2006. – 224 с.
12. Шихардина Т. Н. Толерантность как компромисс. – Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 2001. – С. 131 – 134.

УДК 159.9

Соломія ІЛЛЯШ

ПОГЛЯД НА САМОСВІДОМІСТЬ З ПОЗИЦІЇ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

У статті здійснено аналіз феномену самосвідомості у вітчизняній та зарубіжній психологічній науці. Розглянуто природу та структуру самосвідомості з позиції системного підходу, а також такі продукти самосвідомості, як «Я-концепція» і «Я-образ» та ті функціональні співвідношення, які виявляються між ними.

Ключові слова: самосвідомість, саморозуміння, самооцінка, особистість, «Я-концепція».

In the article the analysis of the phenomenon of consciousness is carried out in domestic and foreign psychological science. Nature and structure of consciousness from position of approach of the systems and also such products of consciousness as «I-concept» those functional correlations which appear between them is considered.

Keywords: consciousness, understanding, self-appraisal, personality, «I-concept».

Проблема самосвідомості досить широко представлена у вітчизняній та зарубіжній психологічній науці. Крім цього, часто в дослідженнях, присвячених вивченню самосвідомості, учені велику увагу приділяють продуктам самосвідомості – «Я-концепції», «Я-образу». Водночас аналіз наукової літератури дає можливість констатувати підміну одного поняття іншим, коли самосвідомість ототожнюється з «Я-концепцією». Це характерно як для зарубіжної, так і для вітчизняної психології.

Проблему «психологізації» самосвідомості вперше було сформульовано О. К. Тихомировим, який увів для її розв'язання нову складову «Я» – «Я-мислення», маючи на увазі процес вироблення людиною знань про саму себе, які утворюють (або перетворюють) її «Я-концепцію», процес усвідомлення, у якому людина як особистість,